

Tájökológiai Lapok 2009, 7 (2): 417-442

Tatár Sándor¹, Sándor Csaba², Ercsényi Márta³, Milutinovits László⁴

¹ Tavirózsa Környezet- és Természetvédő Egyesület

2112 Veresegyház, Huba u. 43., e-mail: tatarsandor[]invitel.hu

² EMLA (Environment Management and Law Association) Egyesület

1076 Budapest, Garay u. 29-31.

³ Közép-Duna-völgyi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség

1072 Budapest, Nagydíófa u. 10-12.

⁴ Foglalkoztatási és Szociális Hivatal - Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat

1054 Budapest, Szemere u. 7.

Kulcsszavak: Alföld, Pesti-síkság, tájtörténet, tájváltozás, tájökológia **Összefoglalás:** A Pesti-síkság északi részén (a főváros agglomerációjában) az ember tájalkító hatása fokozottan érvényesül. Táj történeti kutatásunk szűkebb vizsgálati területén, a Szódrákosi-patak vízgyűjtőjén az elmúlt két évszázadban a lakónépesség közel tízszeresére, a beépített területek kiterjedése pedig tizenegyszeresére nőtt. A szántók összterülete ezzel a tendenciával párhuzamosan a XVIII. század végétől a XX. század közepéig fokozatosan nőtt, majd a XX.

század végére csökkenést mutat. A különböző természetes és természetközeli élőhelyek közül a legnagyobb veszteséget a száraz gyepek, legelők szenvedték el: az I. Katonai felmérés és 1959 között huszadára csökkent arányuk. Ezt követően azonban ellentétes trend indult: a felhagyott szántókon regeneráció figyelhető meg. A nedves gyepek, kaszálók aránya az I. Katonai felmérés óta hetedére csökkent, elsősorban az állatállomány visszaesése és a patak menti területek megművelése folytán (zöltség- és epertermesztés stb.). A gyümölcsösök és szőlők területe a XX. század közepéig másfélszeresére növekedett, majd ezt követően csökkenés mutatkozott. Az erdők kiterjedése háromszorosára nőtt az I. Katonai felmérés óta, ez azonban elsősorban a tájidegen erdősítéseknek (akác, erdei és fekete fenyő), és nem a természetes regenerációnak köszönhető. A lecsapolások, beszántások következtében a lápok, mocsarak a XIX. század második felére érték el legkisebb kiterjedésüket (mindössze 0,4%), a XX. század végére viszont a patak menti földművelés felhagyása miatt arányuk jelentős mértékben nőtt (közel 3%-ra, azonban eredeti állapotukhoz képest fajszegények és gyakran jelennek meg bennük inváziós növények). Az állóvizek összfelülete napjainkban a legnagyobb, mivel az elmúlt évtizedekben számos tavat alakítottak ki a vízgyűjtőn horgászati célra. Táj- és természetvédelmi szempontból az egyik legnagyobb problémát az egykor összefüggő természetes és természetközeli élőhelyek feldarabolódása, elszigetelődése jelenti. Ez kedvezőtlenül hat a táj regenerálódó képességére, gátolva a szükséges tájrehabilitációs intézkedések eredményességét.

Bevezetés

A Pesti-síkság képét évezredek óta alakítja az ember, azonban ez a hatás – különösen az elmúlt évtizedekben – soha nem látott méreteket öltött. A fővárosi agglomerációban – elsősorban a lakóövezetek és a gazdasági területek terjeszkedése miatt – a természeti területek száma, kiterjedése jelentősen csökkent, a táj állapota romlott (TATÁR 2008). Az ember által jelentősen átalakított területek aránya a Sződrákosi-patak vízgyűjtőjén 86,6% (11 137 ha), a természetközeli élőhelyek (pl. homokpuszták, láprétek, erdők) beépültek, vagy feldarabolódtak és nőtt az elszigeteltségük (TATÁR et al. 2006).

Az általunk vizsgált Sződrákosi-patak vízgyűjtőjén (kb. a Vác-Gödöllő-Budapest háromszögben) a táj- és vízgazdálkodás nem fenntartható módon történik: egyrészt természetvédelmi szempontból értékes, ugyanakkor növénytermesztésre kevésbé alkalmas gyepeket szántanak be; másrészt a vízrendezések gyakran a törvény által védett lápok és a mocsarak kiszáradásához, eltűnéséhez vezetnek. Ilyenek a térségre egyébként nem jellemző árvízveszély megelőzése címén végzett patakkotrások, lecsapolások, új tavak kialakítása stb. A probléma hátterében részben a természetvédelmi és a vízgazdálkodási törvény közötti ellentmondás áll, utóbbi előírásai ugyanis több ponton ütköznek a természetvédelmi érdekekkel.

A vizek szennyezése a rendszerváltozást követően a mezőgazdasági termeléssel együtt jelentősen visszaesett, napjainkra azonban a csatornázatlanság vagy egy nem megfelelően működő szennyvíztisztító (pl. Veresegyház) hasonló súlyú problémát jelentenek.

Egyre nagyobb természetvédelmi kihívást jelentenek a behurcolt, betelepített idegenhonos fajok is, melyek már társadalmi-gazdasági szempontból is számottevő károkat okoznak (pl.: parlagfű terjedése, magas aranyvessző inváziója a védett lápréteken, ikrapusztító törpeharcsa és hínárevő amur betelepítése a tavakba). Említést érdemelnek még a szabályozatlan, ellenőrizetlen terepi motoros sportok. Ezek elsősorban a homokbuckás területek mára megfogyatkozott, értékes gyepeit veszélyeztetik, a keréknyomokban pedig tömegesen szaporodnak el a gyomnövények.

Ugyanakkor egyes – ma már részben védett – természeti területek éppen bizonyos emberi tevékenységek miatt maradhattak fent. A Veresegyházi-medence NATURA 2000 terület homokpusztáinak (Szada) korábbi, viszonylagos érintetlenségét évtizedeken keresztül az biztosította, hogy katonai lőtér volt. A Sződrákosi-patakot kísérő Barátság I. kőolajvezeték védőtávolságán belül számos védett láp található. A védett területek 776,7 hektárt tesznek ki, mely a vízgyűjtő területnek mindössze 5,9%-a (TATÁR et al. 2006).

A rövidlátóan tervezett, a természeti erőforrásokat felélő, és a természeti értékeket elpusztító tájhasználatnak jelentős társadalmi-gazdasági kára/költsége van, melynek első jelei már a térségben is láthatók. A természeti területek állapotának romlása és a biológiai sokféleség csökkenése az ökoszisztéma szolgáltatások sérüléséhez vezetett (pl.: természetes halszaporulat visszaesése, strandvíz minőségének romlása a veresegyházi Malom-tavon). (TATÁR 2005)

Az elkövetkező esztendőik egyik legfontosabb kihívása a tájhasználattal kapcsolatos szemléletváltás, mely nem csak a fenntarthatóságot, a biológiai és táji sokféleség megőrzését, hanem a szükséges tájrehabilitációs intézkedések megtételét is jelenti. A NATURA 2000 Hálózat és az EU Víz Keretirányelve célkitűzéseinek megvalósítása jelentős kihívás, azonban ezek nélkül a természeti-táji értékek megőrzése elképzelhetetlen. Meg kell jegyezni azonban, hogy a különböző ellenérdekeltségek mellett komoly problémát jelent, hogy napjainkban a táj regenerálódó-képessége – az egyes természetközeli élőhelyek kis mérete, elszigeteltsége és az emberi tevékenység növekvő hatása miatt – jóval kisebb, mint korábban. Ezt tetézi a klímaváltozás, melynek mértéke és hatása várhatóan a világszerte nagyobb lesz hazánkban (VAHAVA 2003-2006).

Munkánk célja a Sződrákosi-patak vízgyűjtőjének több mint két évszázadot átölő tájtörténeti elemzése volt, mellyel a fenntartható tájgazdálkodást és a tájrehabilitációt kívánjuk megalapozni.

Anyag és módszer

Kutatásainkhoz történeti és aktuális térképeket, légifotókat, korabeli irodalmat, levéltári dokumentumokat (pl. eredeti jegyzőkönyveket) és településmonográfiákat használtunk fel. A különböző korokból származó térképeket ArcView térinformatikai szoftverrel egységes vetületbe és méretarányba transzformáltuk. A térképek digitalizálása során 9 területhasználati kategóriát

különítettünk el, melyek összehasonlítása révén értékelhetővé váltak az elmúlt 230 év tájgazdálkodási tendenciái. A hibák elkerülése és az egyszerűbb feldolgozás érdekében az erdőket és faültetvényeket, illetve a szőlőket és gyümölcsösöket egy kategóriába vontuk.

Az I. Katonai Felmérés (1782–1785) során készült térképek vetület nélküliek, mely az egyes szelvények illesztésénél torzulásokat okozott. A térképezési módszerek és eszközök a kor térképezési ismereteinek és színvonalának sem mindig feleltek meg, ami a térképek minőségében, pontosságában is megmutatkozik. A II. Katonai Felmérés (1810–1866) térképeinek geodéziai megbízhatósága már jobb, a különböző tájhasználatú területek elkülönítése könnyebb volt. A térképekhez egységes jelkulcs is készült. (Ugyanakkor a több évtizedes térképezés befejezése idején már nem felelt meg az akkori követelményeknek.) A III. Katonai Felmérés (1872–1884) térképei már jóval pontosabbak és részletesebbek. Időrendben a következő feldolgozott térképszelvények 1959-ből és 1989-ből származtak. A légifelvételek közül a tájról először készült (1951), és a 2002-es sorozatot használtuk fel vizsgálatainkhoz.

A Pesti-síkság északi részén a Szódrákosi-patak vízgyűjtőjére szűkítettük vizsgálati területünket. A vízrendszer lehatárolása az északnyugati síkságon a minimális szintkülönbségek miatt nehézségeket jelentett. A területen összesen 18 település található (Csomád, Csörög*, Erdőkertes, Fót, Göd, Gödöllő, Kisnémedi, Mogyoród*, Órbottyán* (korábban: Szt. Miklós és Bottyán), Rád, Szada*, Sződ*, Sződliget*, Vác, Vácduka, Váchartyán*, Vácrátót*, Veresegyház*) melyek közül csak a nagyobb területtel rendelkezők tájtörténetét mutatjuk be részletesen (ezek nevét jelöltük *-gal). A könnyebb tájékozódást elősegítendő, a régi tájhasználatot bemutató térképeken is feltüntettük a mai fő közlekedési utak, a vasút és az M3-as autópálya nyomvonalát.

A török hódoltság vége és az első részletes országleírások között jó néhány évtized telt el. Bél Mátyás az 1730-as és 1740-es években írta meg híres Notitia-ját (BÉL 1730), míg Vályi András országleírása csak a század végén, 1796–1799 között jelent meg (VÁLYI 1796-1799). Így a XVIII. századi állapotokról ezekből a különböző írásokból értesülhetünk. A későbbiekben azonban igen részletes statisztikai adatok, és alapos leírások is rendelkezésünkre állnak, utóbbiak közül kiemelkedik a Galgóczy-féle, Pest megyéről szóló háromkötetes monográfia (GALGÓCZY 1876, 1877). (Gyakran hivatkozunk különböző terület-mértékegységekre, melyek átszámítása a metrikus rendszerre a következő: 1 katasztrális hold = 0,5755 ha; 1 négyszögöl = 3,597 m²). A felsorolt források segítségével kaphatunk részletesebb képet a Szódrákosi-patak környékén fekvő vidékről, és arról, hogyan hasznosították az itt lakók az elmúlt két évszázadban a tájat.

Eredmények és megvitatásuk

1. A Pesti-síkság természetföldrajzi jellemzése

A Pesti-síkság az Alföld nyúlványaként egészen Vácig hatol, északon a Cserhát, keleten a Gödöllői-dombság, míg nyugaton a Duna határolja. A Szódrákosi-patak vízgyűjtője a Pesti-síkság Mogyoródtól északra eső részét és a Gödöllői-dombság nyugati oldalát foglalja magába. A dombvidék fontos vízválasztó: nyugati oldala a Duna, míg keleti oldala a Tisza

vízgyűjtőjéhez tartozik. A Sződligetnél Dunába ömlő Sződrákosi-patak a mogyoródi Bolnoka-hegy lábánál ered (Püspök-forrás), jelentősebb oldalágai a Folyás-, a Tece-, a Bara- és a Hartyán-patak. Hossza 24 km, vízgyűjtő területe 132 km².

A táj éghajlata kontinentális jellegű, itt egyaránt érvényesül az Alföld meleg, szárító hatása és az Északi-középhegység meleget enyhítő légáramlata. A Dunazug- és a Börzsöny hegységek csapadékárnyéka miatt gyakran van csapadékhiány, a lehulló eső és hó mennyisége általában nem haladja meg a párolgási veszteséget. Ennek ellenére vizes élőhelyekben gazdag e táj, melyet a környező dombokra hulló és beszivárgó, majd a völgyekben (gyakran tavak fenékforrásaként) újra felbukkanó csapadékvíz éltet. A csapadékvíz mélyebbre hatolását az egykori Pannon-tenger üledéke, a helyenként több száz méteres vastagságot is elérő, vízzáró agyagréteg akadályozza meg. A lankás területeken mindenütt jellemző meszes futóhomok a táj képét kialakító, az évmilliók során nyugatra húzódó Ős-Duna hordalékaként rakódott le.

A mélyen fekvő, nedves völgyekre a lápok, mocsarak, a magasabb térszíneken a nedves rétek, míg a homokdombokra a zárt szárazgyepek és helyenként a félsivatagi környezeti tényezőket (szárazság, nagy hőingadozás) mutató futóhomokos nyílt homokpuszta a jellemző. Zárt tájhonos erdőségek (pl. kocsánytalan tölgyesek) elsősorban a jobb vízháztartású, csapadékosabb dombvidékeken (a vízgyűjtő keleti és déli oldalán) alakultak ki, kis kiterjedésben. Az elmúlt két évszázad homokfásításai következtében ma a tájidegen, szegényes élővilágú, természetvédelmi szempontból értéktelen faültetvények (akácok, fenyvesek) dominálnak. A patakvölgyekben egykor részben keményfás ligeterdők (kocsányos tölgyesek) húzódtak, jelenleg azonban – az évszázadokkal ezelőtt elvégzett fakitermelések miatt – a puhafás fűz-nyár ligeterdő a jellemző. A természetes, természetközeli élőhelyek napjainkra töredékükre zsugorodtak, állapotuk jelentősen romlott.

2. A tájhasználat alakulása a Sződrákosi-patak vízgyűjtőjén az elmúlt két évszázadban

Az 1700-as évek végén a vízgyűjtő legnépesebb települései Veresegyház (régiesen: Veresegyháza), Sződ és Szada. Napjainkra a lakónépesség közel tízszeresére (40 442 főre), a beépített területek pedig tizenegyszeresére nőttek. A gyorsuló növekedés a XX. században kezdődött, melynek mértéke Veresegyházon volt a legnagyobb (12,4-szeres), de még a leglassabban növekvő Vácrátóton is közel négyszer annyian élnek ma, mint a XVIII. század végén.

A népességszám emelkedés hatása jól nyomon követhető a tájhasználat változásán is. A szántók kiterjedése és részesedése a vízgyűjtőn közel hatszorosára nőtt (10,1%-ról 59,7%-ra) a XVIII. század végétől 1959-ig. Az elmúlt évtizedekben a változó társadalmi-gazdasági folyamatok miatt ezzel ellentétes trend indult el, a szántóföldek aránya 1989-ig 46,7%-ra csökkent (ez a folyamat azonban napjainkban is tart).

A legelők, száraz gyepek kiterjedése és aránya az I. Katonai Felmérés és 1959 között a vízgyűjtőn huszadára csökkent (57,8%-ról 2,9%-ra). Ebben a művelésbe vonás mellett a XIX. században megindult homokfogó fásítások (akác, majd az 1900-as években erdei és fekete fenyő is) és az állattartás visszaesése is szerepet játszott. A XX. század végére a száraz gyepek kisebb térhódítása figyelhető meg (arányuk 7,9%-ra nőtt), mely elsősorban a

parlagterületek növekedésének (szántók felhagyásának) köszönhető.

A kaszálók és nedves gyepek csökkenése szintén számottevő volt. Méretük és arányuk egyaránt hetedére csökkent (16,9%-ról 2,4%-ra) az I. Katonai Felmérés óta. A lecsapolások, beszántások (patak menti zöldség- és epertermesztés elterjedése stb.) és az állatállomány csökkenése miatt a gyepgazdálkodás háttérbe szorult.

A gyümölcsösök és szőlők összterülete a XX. század közepéig másfélszeresére (7%-ról 11,5%-ra) nőtt. A tendenciát még a XIX. század végi, szőlőket pusztító filoxéravész sem állította meg: a faiskolák, gyümölcsültetvények létesítése (főként szilva, cseresznye és eper) kompenzálta a kiesést. A közelmúltban azonban a felhagyások miatt itt is csökkenés figyelhető meg.

Az erdők kiterjedése és aránya (17,3%) ma több mint háromszorosa annak, mint amekkora az I. Katonai Felmérés térképén megfigyelhető. Ez viszont jelentős részben a tájidegen fák telepítésének, és nem a természetes beerdősülésnek köszönhető (1. ábra).

1. ábra (az ábrákat ld. a cikk végén)

A lecsapolások és beszántások miatt a lápok és mocsarak kiterjedése már az I. Katonai Felmérés idején sem volt számottevő, viszont a XIX. század második felére ez még tovább (mindössze 0,4%-ra) csökkent. A XX. század vége felé a patakok és tavak menti földművelés háttérbe szorulása, a lecsapoló árkok feltöltődése természetes regenerációhoz vezetett, így ezek a vizes élőhelyek napjainkban érték el legnagyobb kiterjedésüket (2,6%).

Az állóvizek, illetve a tavak kiterjedése ma jóval nagyobb, mint bármikor a vizsgált időszakokban (arányuk 0,3%-ot tesz ki). Számuk a XX. század közepére átmenetileg lecsökkent, mely részben a vízimalmok használatának megszűnésével magyarázható. Az 1960-as évektől elsősorban horgászati célból több állóvizet is kialakítottak a vízgyűjtőn (pl. Órbottyáni-tó, Pamut- és Ivacsi-tó (Veresegyház).

Itt kell megjegyeznünk, hogy a regenerálódó élőhelyek (pl. száraz gyepek, lápok, mocsarak) – többek között a megfelelő propagulumforrás hiánya, illetve az elszigeteltség miatt – eredeti állapotukhoz képest fajszerényebbek, szerkezetileg egyszerűbbek, és gyakran jelennek meg bennük inváziós növények, például a selyemkóró és az aranyvessző fajok.

Kiemelendő, hogy a földhasználattal kapcsolatos térképi információk és a statisztikai adatok összevetése egyes esetektől eltekintve viszonylag pontos egyezést mutatnak. (1. táblázat). Az eltérések oka sokrétű, melyek közül a legfontosabbak az alábbiak:

- a térképen lehatárolt (vizsgálat alá vont) vízgyűjtőn nem minden település szerepel teljes közigazgatási területtel, ugyanakkor a művelési ágak nyilvántartása az egyes települések teljes határára kiterjednek,

-

a művelési ág besorolásnak és a térképi ábrázolásnak más a metodikája,

-
- a statisztikai adatok felvétele és a térképezés ideje többé-kevésbé eltér,
-
- a statisztikai adatok és a korabeli térképezések pontatlanok,
-
- nem minden esetben egyértelműek a térképi jelkulcsok.

A fentiek ellenére azonban megállapítható, hogy a tájhasználat alapvető változásait, trendjeit mind a statisztikai, mind a térképi információk megbízhatóan és hasonlóan mutatják.

1. táblázat (az ábrákat ld. a cikk végén)

2.1. Tájhasználat az egyes településeken

A modern időköt megelőzően a városok, de még inkább a falvak népe sokkal közvetlenebb viszonyban élt a természettel. Egyfelől a lakosság túlnyomó része a mezőgazdaságból élt, másfelől a természeti területek nyújtotta ökoszisztéma szolgáltatásokat is bőlcsebben használtak, hiszen megélhetésük közvetlen függött tőlük (MÁRKUS 2002).

Mindenek előtt le kell szögezni, hogy a törökkel folytatott háborúk – különös tekintettel a kiűzését kísérő harcokra – komoly károkat okoztak ezen a vidéken is. Az 1690-es, török iga alóli felszabadulás után született összeírás szerint portával bírő község maradt Verezegyház, Szada, Sződ, míg Tót-Almás (puszta Sződ mellett), Rátót, Hartyán, Bottyán és Mogyoród elhagyott lett (GALGÓCZY 1876). A bő egy évtized múlva kirobbanó Rákóczi-féle szabadságharc hasonlóképpen megnehezítette a környék lakóinak életét.

2.1.1. Mogyoród

Mogyoródot a török kiűzésekor elhagyták lakói, azonban csak nagyon rövid időre. Egy 1691-es összeírás már említ itt lakott portát (GALGÓCZY 1877). A XVIII. század második felében 538 fő a népességszám (SZASZKÓNÉ 1988). Fekvése, talajának minősége nagyon hasonló a környező többi településhez, ahogy Galgóczy fogalmaz: „Fekvés: homok-hegyes és halmos. Talaj: kisebb részben fekete homokos, nagyobbban ritka homok.” (GALGÓCZY 1877).

A településről részletesebben író Vályi András megjegyzi, hogy talaja nagyon homokos, illetve, hogy a táj „hegyes”. A település határában ekkor, a XVIII. század végén háromnyomásos gazdálkodás folyt, rozst, bő esztendőkbén zabot is termesztettek. A lakosság meglehetősen nagy szőlőterületet művelt, viszont ehhez képest kevesebb erdővel rendelkeztek. A statisztikák szerint mindazonáltal még mindig többel, mint a többi tárgyalt település (VÁLYI 1796-1799).

Fényes megjegyzi, hogy „...a helységen igen nagy vizmosta árok megy keresztül...” Feltehetően a Mogyoród keleti részén található Sződrákosi-patakra (akkori nevén Papgátya

Vízre), esetleg az északi határban lévő, lápos Szik Árokra utalt (FÉNYES 1851).

Galgóczy 1870-es évekből származó adatai szerint a lakosság létszáma 1127 fő, a településhez tartozott még a 77 fő által lakott Szent Jakab-pusztá is. Utóbbin a váci püspöki uradalom juhtenyésztő majorja működött (FÉNYES 1851). Mogyoród határterülete „6498 kat.h., abból 2990 szántó, 380 kaszáló rét, 1125 legelő, 1468 erdő, 158 szőlő, 11 nádas, a többi beltelek és terméketlen.” Ezek közül kiemelendő a nádas megjelölése, hiszen ez a patak melletti területek hasznosítására utal. A „hegyekben” található jó épületkövet Vályi és Galgóczy is említi, de utóbbi ír már a homokos területeken megkezdődött fásításról is, ami tipikus jelenség a környékbeli településeken a XIX. századtól kezdve. Mogyoródon a tagosítást követően 50 hold, azaz hozzávetőlegesen 28 hektár futóhomokra telepítettek fákat. Galgóczy szintén részletesen foglalkozik a környékre jellemzően virágzó gyümölcsstermesztés helyzetével Mogyoródon. Kiemeli, hogy 1874 óta 1200 négyszögöles (kb. 4300 m²-es) faiskola működik itt, a gyümölcsstermelés egyre növekszik, valamint a helyi szőlőkről megjegyzi, hogy azok a főtíhez hasonlóan jó bort szolgáltatnak (GALGÓCZY 1877).

Az I. Katonai Felmérés idején és a XX. század végén is a vízgyűjtőn az erdők és faültetvények aránya Mogyoródon volt a legnagyobb. Kisebb foltokban tájhozonyos pusztai tölgyesek is fennmaradtak, de a mocsári, lápi élőhelyek mérete, aránya is jelentős.

2.1.2 Órbottyán

Az 1970-ben Órszentmiklós és Vácbotyán egyesítésével létrejött Órbottyán szintén a Gödöllői dombvidék északi részén fekszik, 170–210 méter tszf. magasságban. Nyugaton homokdombok, keletről 210–240 méter magas, lösz borította dombok határolják. Utóbbinál ered a Sződrákosi-patak egyik fontos mellékvize, a Bara-patak.

A török kiűzése után Botyán is elhagyott és elpusztult település (GALGÓCZY 1877), még Vályi András is csak rövid leírásban emlékezik meg róla. A magyarok lakta falu – itt mint Váchartyán filiája, azaz alárendelt leányegyháza szerepel – földjei Vályi szerint középszerűek, a legelők és a rendelkezésre álló tűzifa a lakosság igényeit kielégítik (VÁLYI 1796-1799). Mindenesetre az 1773 és 1808 közötti időszokról közzétett statisztikák szerint nem volt szegény település: 54 házában 66 háztartást találunk, van malma és egy tégláégetője is (téglagyár napjainkban is működik Órbottyánban). Erdeinek mérete jelentős, Mogyoród és Veresegyház után a harmadik legnagyobb fás területet, 323 holdat birtokolnak (SZASZKÓNÉ 1988).

Az 1870-es években Botyán lakossága 448 lelket számlál, Galgóczy közöttük már szlovák nemzetiségűeket is említi. Határának kiterjedése 1848 kat. hold, ebből 876 hold szántó, 111 hold rét (kaszáló, nedves gye), 304 hold legelő (száraz gye), 369 hold erdő, 71 hold szőlő, a többi beltelek vagy terméketlen. A közös legelők közül itt is a tagosításkor hasítottak ki területeket: egyfelől községi 280 négyszögöles (kb. 1000 m² területű) faiskolát, mely a tanító kezelésébe került, illetve 15 hold futóhomokot. Ez utóbbi megkötésére nem a fásítást, hanem a másik bevett módszert, a szőlővel való betelepítést választották ezúttal (GALGÓCZY 1877).

A II. Katonai Felmérés térképszelvényén a település határában található vizeket (Horny-tó,

Dolny-tó, Szállási-kút és a Gulya-tó) pontosan jelölték. A település lakott területétől északnyugatra, a Bara-patak partján egykor malom működött. Ezen a térképen Kis-Szt. Miklósként szereplő településrészen a Szódrákosi-patak hajtotta vízimalmot is feltüntették. Ha a korábban említett, minden bizonnyal időszakos tavacskákat nem is, de a malmokat ugyanúgy jelölték már az I. Katonai Felmérés ábrázolásán is, azzal a különbséggel, hogy itt mindkét esetben kis, felduzzasztott vízfelület is van a vízimalmok előtt. Viszont figyelemre méltó, hogy a Szódrákosi-patak mentén a Vácrátótig (Ráthod) tartó vízfolyás szakaszon még további két duzzasztógátas malmot jelöl a korábbi térkép. Tehát a II. felmérésen Határ malomként jelölt hely és Kis-Szt. Miklós között még két másik malom is működött az I. Katonai Felmérés idején. Bottyán és Kis-Szt. Miklós szántóföldjeit egyaránt termékenynek írja le Fényes (FÉNYES 1851).

A XVIII. század végén a száraz gyepek kiterjedése még jelentős volt, azonban a XX. század utolsó évtizedeire ez a legkisebbre zsugorodott a vízgyűjtő települései közül, mely elsősorban a gyümölcsösök és a lakott területek terjeszkedésével magyarázható. A lápok, mocsarak mérete a Szódrákosi-patak Órbottyáni szakasza mentén ma viszont jóval nagyobb, mint az I. katonai felmérés idején. 1968-ban alakították ki a térség legnagyobb állóvizét, az Órbottyáni-tavat. A horgászati hasznosítású vizet a Szódrákosi-patak táplálja.

2.1.3. Szada

Szada azon kevés település közé tartozott a környéken, mely a török járom alól lakottan került ki. Galgóczy írja: „Már 1456-ban említik, csakúgy, mint a mellette lévő Paszágfő nevű patakocskát és vízomlást, a Báranykút nevű forrást és patakot, és Gárdony pusztát.” Fontos megjegyezni, hogy a Szódrákosi-patak egyik fontos, keleti mellékága szintén itt ered, melyet a II. Katonai Felmérés térképén „Illés allya Árok”-nak neveztek. Érdekes feltételezés, miszerint neve az ide települő husziták nyelvén – azaz csehül – „kert”-et jelentene. Ezt arra vezetik vissza, hogy földje igen alkalmas gyümölcsfák telepítésére, és az üldözött husziták is sok fát ültettek.

A szőlőtermesztés igen fontos szerepet töltött be a település életében. A község híres bortermelő szőlőhegyének véghajlatán s annak völgyében fekszik, és Galgóczy alapján állíthatjuk, hogy a XIX. század második felében a lakosság fő jövedelemforrása a szőlőművelés volt. A művelés alatt álló hegyeket Margita, Csatár és Öreghegy néven emlegetik (GALGÓCZY 1877). Az I. és II. Katonai Felmérés eredeti térképein jól láthatóak a délnyugatra néző hegyhátakon a kiterjedt szőlőskertek. A III. Katonai Felmérés térképén a Margita, a Hársas- és Csatár-hegyek oldalában, illetve a településtől délnyugatra is találunk szőlőket.

Galgóczy adatai szerint az 1870-es években a település határa összesen 2292 kat. holdat tesz ki, melyben a Szt.-Jakab pusztája egy része is benne van. A fent említett 2292 holdból (körülbelül 1317 hektár) 968 hold szántó, 192 hold rét (kaszáló, nedves gyepek) és kert, 205 hold szőlő, 384 hold legelő, 245 hold erdő, 2 hold nádas, 296 hold terméketlen és belső telek. A szőlő és erdő egészen, a legelő egy része dombon fekszik, a többi határrész lapályos. A talaj általában homokos, és bár jól művelik és trágyázzák a földet, a „... mezőgazdasági termék a helybéli szükségletet is alig fedezi s eladásra nem igen kerül.” – jelzi Galgóczy. Az állattenyésztés sem túl eredményes: a tagosítás után közös tulajdonba került rétek és legelők minősége igen silány (GALGÓCZY 1877).

Fő jövedelemforrás tehát a szőlőművelés és a bortermelés volt. Ezen felül kiemelkedő volt más gyümölcsök termesztése is. A szőlőkben a korai cseresznye mellett sok más nyári és őszi gyümölcs is termett. A községi faiskola (1 hold) itt is megtalálható, mely a tanító kezelésében volt, és nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság „a fanemesítést is jól érti és gyakorolja.” Szintén a többi környékbeli településhez hasonló jelenség a már említett fásítási törekvés: a tagosítás után itt négy hold futóhomokot fogtak meg akácok ültetésével (FÉNYES 1851, GALGÓCZY 1877).

Szadán a gyümölcsösök, szántók, mocsarak és lápok aránya a többi településhez képest – hasonlóan a XVIII. század végi állapotokhoz – még a XX. század végén is jelentős volt.

2. ábra (az ábrákat ld. a cikk végén)

2.1.4. Sződ, Sződliget és Csörög

Mivel Sződliget egészen 1950-ig Sződhöz tartozott, e helyütt külön nem foglalkozunk vele részletesen. Területén Sződhöz hasonlóan homokdombokat találunk, 104–114 m tengerszint feletti magasságon. Csörög község csak egy évtizede vált ki Sződből, ezért tájtörténetét szintén itt tárgyaljuk. Sződ és Csörög földrajzi viszonyai nem térnek el különösebben a környező többi községétől: a Pesti-síkság és a Nyugati-Cserhát találkozásánál, 110–115 méter magasan fekvő területüket alacsony, 120–130 méter magas homokdombok, míg Vácduka felől a vulkanikus eredetű Csörögi-hegy (220 m) határolja. A Sződrákosi-patak Sződ alatt veszi fel a Hartyán- és a Tece-patak vizét, délkeleti határán pedig az Ilka-patak folyik (TORMA 1986).

Sződ ugyan lakott hely maradt még a török kiűzéséért folytatott harcok közepette is, de az 1690-es összeírás csupán négy lakost említ, akik ráadásul mindenüket elvesztették (GALGÓCZY 1877). Vályi András a XVIII. század végén a Grassalkovich-uradalom részeként említi a tótok lakta Sződöt. A talajt nagyon homokosnak ítéli, de egyéb tekintetben terményekkel jól ellátott falunak írja le. A helyiek rozst, zabot, kukoricát termesztenek, sok a jó legelő és kaszáló. Szőlő meglehetősen sok volt itt ekkoriban, és a település „...malma helyben volt.” Erdők – és ez által tűzifa ellátás tekintetében – viszont szűken álltak (VÁLYI 1796-1799).

A XVIII. század második felére vonatkozó adatok szerint akkoriban hozzávetőlegesen 700 ember élt a falu 114 házában, melyek 145 háztartásnak adtak otthont. A legelők, és különösen a nedves rétek XVIII-XIX. századi nagy arányát, illetve a jelentős marhatenyésztést a leírások, statisztikák is alátámasztják (FÉNYES 1851, SZASZKÓNÉ S. A., 1988). Érdemes megemlíteni, hogy Vályi András a falu határában említi egy Sződ Rákos nevű pusztát is, mely a korszakban nemcsak malmáról, de vendégfogadójáról is híres volt (VÁLYI 1796-1799).

Az 1870-es években a lakosok száma 1283 fő, határkiterjedése 8685 kataszteri hold, de ebbe „Csörög pusztának az a része is beletartozik, melyet nem a váciak bírnak.” A határban 3268 kat. hold szántót, 1262 hold kaszálót (nedves rétet), 2594 hold legelőt, 416 hold erdőt, 373 hold szőlőt és 52 hold nádist találunk, a 720 holdnyi „belsőség” és terméketlen terület mellett. A nagy kiterjedésű legelők és rétek már korábban is jellemzőek voltak, viszont újdonság a nagy nádas és az erdő említése. A leírás szerint az egész határterületre a gyenge minőségű,

homokos talaj a jellemző, mely néhol buckás is, és csak a lapályokon található fekete (réti) talaj. A szőlőhegyen kavicsos homokot, míg a Duna partja felé löszös agyagot találunk. A települést Galgóczy így látta: „A község maga lapos homok partok közt, a csörögi szőlőhegytől lassú lejtéssel kiinduló tágas laposon fekszik. Utcái szabálytalanok, építkezése sűrű, házai általában vertfalra, s szalmatetőre épülvén: de valahol csak lehet, ákáczt ültetvényekkel környezettek.” Az egykorú katonai térképen (II. Katonai Felmérés) jól látható mind a széles, homokos sík, melyen a település fekszik, és a Csöröghegy aljában húzódó szőlők is. Míg a hegy alatt viszont a II. felmérésen még láthatjuk a Pendelhajtó Majort, a III. felmérésen itt már vasútvonal húzódik, illetve Csörögtelep házai bújnak meg (GALGÓCZY 1877).

Az erdőkről szólva Galgóczy megjegyzi, hogy a régi erdőket kiirtották, de 1865-ben 90 hold futóhomokot fásítottak, úgy, hogy az 1870-es években ő már szép akácerdőt talált itt. A gyümölcsnemesítés céljára itt is sor került faiskolai terület kijelölésére, de „ez azóta e célra használatlanul hever.”

A Szódrákosi-patakról olvashatjuk, hogy a torkolathoz közel, a Dunától nem messze vízimalmot hajt, valamint azt, hogy „...itt a partját kísérő lombos faszegélyzetről Zöld-Rákos nevet viseli.” Szintén a torkolattól nem messze, a patak mellett „nagyszerű téglagyári épületek állnak, melyeket a Szód-rákosi részvényes téglagyári társaság építtetett.” Az itt gyártott téglák többségét a gyorsan fejlődő Budapest építkezéseinek használták fel. Galgóczy úgy tudja, hogy a részvénytársaság akkoriban – 1870-es évek második felében – már felbomlóban volt (GALGÓCZY 1877).

A fentebb említett malom már az I. Katonai Felmérés térképszelvényén is szerepel, Alte Mühl néven, nem messze a Vácra vezető úttól. Ugyanezen a térképen két további malmot jelöltek még, mindkettő Szód belterületének északkeleti határán állt. Ez a két malom azonosítható a II. felmérés esetében is, míg a III. felmérés szelvényén már csak az egyik látható. A patakok mellett más vizeket is láthatunk: a II. felmérésen két tavat, a délen található Kis Tavat, és a Pendelhajtó Majortól délre található Nagy Tavat is fellelhetjük. Ezeknek a másik két felmérésen nincs nyoma.

Az elmúlt több mint 200 évben Szódon szembeötlő a szántók jelentős terjeszkedése a kaszálók, nedves gyepek rovására, melyet lecsapolásokkal segítettek elő. Jelenleg ezen a településen található legnagyobb arányban szántók a vízgyűjtőn. Csörögön – a XVIII. század végi állapotokkal megegyezően – még ma is meghatározók a védett növényfajokban gazdag kékperjés láprétek, melyek kialakulásukat és fennmaradásukat az évszázadok óta folyó, rendszeres kaszálásnak köszönhetik.

2.1.5. Váchartyán

Váchartyán a Nyugati-Cserhát déli szélének és a Gödöllői-dombvidék északi peremének találkozásánál fekszik, 140 méter tengerszint feletti magasságban. Határának északi és keleti részén meredek dombokat (Várhegy, 249 m, Mogyorós-hegy, 230 m) míg a fennmaradó területeken lankásabb, 130–170 méteres homokdombokat találunk. A Bara-patakkal itt egyesülő Hartyán-patak innen folyik tovább a Szódrákosi-patak felé (TORMA 1986).

A török világ végén, 1690-ben lakatlan és elpusztult településként írták össze, de megmaradt lakosai hamar visszaköltöztek, 1695-ben már portával jegyzik (GALGÓCZY 1877). Vályi András mint hegyes, agyagos talajú helyet említi Hartyánt. Leírása alapján a XVIII. század végi falu gazdaságáról megtudhatjuk, hogy háromnyomásos gazdálkodás keretében művelték a földet, kevés, de jó bort adó szőlője, jó szénát termő kaszálója és vízimalma is volt (VÁLYI 1796-1799). A falu ekkor 395 lakosnak adott otthont (SZASZKÓNÉ 1988). Az I. Katonai Felmérés térképén Hartyán belterületétől délre jól látható két malom is, mindkettőt a patak vizéből felduzzasztott tavacskák működtetik. A leírástól eltérően viszont a településtől északra viszonylag nagy szőlőket láthatunk a kisebb erdőfoltok mellett.

Galgóczy így látta Váchartyánt az 1870-es években: „A község északra s keletre távolabbról emelkedő hegyek alatt, halmos s délre nyitott kellemes térségen fekszik.” Ekkoriban a lakosság létszáma 692 fő, a település határkiterjedése 2136 kataszteri hold volt, ebből 1053 szántó, 256 kaszáló, 473 legelő, 54 erdő, 207 szőlő a többi belső telek és terméketlen. Gosztonyi János „a határban mindenképpen felszerelt jeles váltó gazdaságot [mintagazdaság] folytat.” (GALGÓCZY 1877). Fényes fontosnak tartotta megjegyezni, hogy termékeny rétjei kétszer kaszálhatók (FÉNYES 1851).

A talajminőségről Galgóczy elmondja, hogy az „fele részben sárga agyagos búza termő, majd fekete homokos, másik felében ritkább homok.” A lakosság fő jövedelemforrása itt is a szőlőművelés, az eredetileg is szép kiterjedésű szőlők az 1850-es években új ültetésekkel nőttek. Erre a célra akkoriban mintegy 30 hold futóhomokos területet osztottak ki a gazdáknak, és az 1870-es évekre, amikor Galgóczy munkáját írta, itt már szép szőlőskertek voltak. A szerző véleménye szerint az itt termő bor „...a jobbféle könnyű ízletes asztali fehér borokhoz tartozik.”. Érdeemes megjegyezni, hogy a többi település esetében mindig megtörtént faiskola kijelölésre itt nem került sor a tagosítás után, és ezt még Galgóczy idejére sem pótolták (GALGÓCZY 1877).

A már említett malmokat a későbbi katonai felmérések közül a II. esetében tudjuk azonosítani. Látható mindkét malom, melyeket feltűnő „M.” betű jelez. A fent említett homoki szőlőtelepítésekre jó példa a településtől délre látható „Homok Szőlő” elnevezésű terület.

Napjainkra a gyümölcsösök aránya visszaszorult a településen. Váchartyánban a térség többi településéhez képest korábban és napjainkban is magas volt az erdős területek részesedése (a mai erdők azonban jelentős részben faültetvények).

2.1.6. Vácrátót

Vácrátót hozzávetőlegesen tengerszint felett 130 méteren fekvő település, határát 120–180 méter magas, enyhén emelkedő dombhátak alkotják. A falut átszelő Sződrákosi-patakon kívül itt folyik két mellékvíze, a Tece- és a Hartyán-patak is (TORMA 1986).

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a középkorból itt a malmok mellett halastóról is tudunk. Később, egy 1546-os összeírás még említ egy 200 akcse jövedelmű kisebb halastavat is, illetve két malomkereket, és gyaníthatóan a török korban még két, egyenként két malomkerékkel

rendelkező malmot is hajtott itt a Sződrákosi-patak. Ezen malmok és a halastó egykori helyét azonban már nem ismerjük (TORMA 1986). Annak ellenére, hogy lakosai elszéledtek a török világ alatt, a falu nem pusztult el. Bár 1690-ben lakatlanként említi az összeírás, de megjegyzi, hogy egy kőre jó malma van.

Vályi feljegyzései szerint a háromnyomásos gazdálkodást folytató nép rozst, szőlőt és bort termel, piacra Pestre és Vácra egyaránt járnak. A település kevés erdővel rendelkezett, viszont a rétek, kaszálók kiterjedése jelentős volt (VÁLYI 1796-1799). A 429 helyi lakos 64 házban, és ezeken belül 87 háztartásban él ekkoriban, és négy malom működött a határban (SZASZKÓNÉ 1988). A korabeli (I. Katonai Felmérés) térképén a belterülettől közvetlenül délkeletre két malmot jelöltek. Mindegyik vízimalom felett jól láthatóak a kis felduzzasztott tavak is.

Galgóczy idején Vácrátót lakosainak száma 944, ezen felül a két urasági major népessége: Haraszt 85, Hosszúvölgy-majorban pedig 46 fő. A szerző így látta a környéket az 1870-es években: „A község lapályon fekszik, utcái szabálytalanok, de elég szélesek, és ákácfa sorokkal kiültetvén. Ékességére szolgál Vigyázó Sándor úr új kastélya, 52 hold újonnan rendezett angolkerttel.” (GALGÓCZY 1877). Az angolkertet a gróf az MTA-ra hagyományozta, ez adta a mai Vácrátóti Botanikus kert alapját. A jelenlegi kastélyépület a régi helyén áll, amely korábban leégett.

A határ összesen 3245 kataszteri holdat tett ki, aminek egy része dombos: ennek talaja néhol agyagos, máshol fekete homokos. A másik nagyobbik rész sík, és talaja homokos, míg mintegy 120 holdnyi terület még ekkor is futóhomokos (GALGÓCZY 1877). Azt, hogy a szőlőtermelés itt is kiemelt fontosságú volt, jól mutatja Galgóczy aránylag hosszú leírása: „A hegyet, melyen a bort természetik, Nagy és Kis Kiósnak [Kígyósnak] hívják. Legnagyobb figyelmet érdemel a szőlőművelés. E célra a talaj igen alkalmas, s bortermése kitűnő fehér asztali faj.”

Csakúgy, mint Váchartyán esetében, a faiskola kérdése itt sem rendezett: ugyan ki van jelölve egy 1 holdas terület, de „rendeltetésének nem felel meg.” Mindazonáltal Galgóczy szerint a gyümölcsstermesztéssel így is általában kevés a gond. Vácrátót esetében érdemesnek látja az állattenyésztésről is részletesebben írni. Ezek szerint a község, mint az általános volt, tartott két saját tenyészbikát, illetve két tenyészkan (sertést). A legelők kiemelkedő minősége miatt a szarvasmarha tenyésztés elég jól jövedelmezett. (GALGÓCZY 1877).

A gyümölcs és a szőlő-stermesztésen kívül fontosabb termények voltak még a rozs, a kukorica és az igen jó minőségű burgonya. A fentebb már említett két majorral külön is érdemes foglalkoznunk. Elsősorban búzát, árpát és zabot termesztettek itt, és Galgóczy szerint egyedi módon „egyéb célszerű gazdasági gépek mellett gőzcséplő áll itt használatban.” Az állattenyésztés tekintetében is élen járt a két major: „friss tejadásra berendezett jeles tehenészet és kitűnő nemes juhászat” is voltak itt. Ezen felül a fásítás is nagyon előrehaladt az urasági tagon, ugyanis az erre eső összes futóhomokos területet beültették fákkal már az 1870-es évekre. Érdekes viszont, hogy a lakosság a többi futóhomokos földet az előremutató példa ellenére sem kezdte el befásítani (GALGÓCZY 1877).

Galgóczy kiemeli, miszerint a „...Szadai-érrel egyesült Rákospatak folyik a falu közelében, mely rendesen bő vízzel bírván, malmokra igen jó hajtó erőt ad, egészen még a legnagyobb aszály

idején sem szárad ki.” Tehát az itt álló malmok működése állandó és megbízható volt, melyet egyébként Fényes is kiemel (FÉNYES 1851). Galgóczy megemlíti továbbá, hogy a Kígyós-hegyen található egy kőbánya, melyben „országutakra igen alkalmas fekete kő van...” (GALGÓCZY 1877).

Az I. Katonai felmérés idején a kaszálók és nedves gyepek kiterjedése a térségben Vácrátóton volt a legnagyobb, azonban – hasonlóan a legelőkhöz és száraz gyepekhez – ezek a területek napjainkra drasztikusan visszaszorultak a faültetvények kialakítása és a beszántások miatt.

3. ábra (az ábrákat ld. a cikk végén)

2.1.7. Veresegyház

Veresegyház – különösen a XX. század elejétől kezdve – központi szerepet játszik a térségben, és a gazdálkodásában fontos szerepet betöltő, nevezetes tavának története egészen a középkorig nyúlik vissza. A Szódrákosi-patak vízgyűjtőjén ez a település rendelkezik a legnagyobb területtel.

A település első okleveles említése 1375-ből való (KISS 1988), ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne lett volna már korábban lakott hely. Tavát (Öreg- vagy Malom-tó) a patak elgátolásával, mesterségesen hozták létre, és a későbbiekben ez táplálta a püspöki malmot (HORVÁTH 1999). Az első tóról szóló írásos emlék egy 1430-as határjárásról szóló oklevél, melyben nádas halastóként említik, vele szemben pedig fűzfák álltak (KRENEDITS és TATÁR 2001).

A török uralom alól viszonylag épen, portával bíró faluként került ki Veresegyház (GALGÓCZY 1877). Népsége az 1699-es összeírás alapján már komoly létszámú volt, 143 jobbágycsalád élt itt, és az iparúzők száma sem elhanyagolható, hiszen a három molnáron kívül csizmadia és mészáros is dolgozott a faluban. A Rákóczi-szabadságharc jelentette megpróbáltatások után, 1715-ben azonban megint csak 47 családot találunk Veresegyházon, és csak két malom működött. Ezt követően viszonylag hosszú békés időszak következett, így a település is újbóli gyarapodás elé nézett. Az 1718-as összeírásban már újra három malom működéséről értesülhetünk, valamint egy kovács is dolgozik. A malmok száma az elkövetkezőkben változatlan marad, viszont 1768-ban már két kádárt is említene, akik nyilvánvalóan a környéken termett bor számára készítettek hordókat (HORVÁTH 1999).

Vályi András már sokszor idézett, a XVIII. század végén készült művében ezt írja: „Egyháza [Veresegyháza]... magyar falu, földesura a váci püspökség... lakosai katolikusok, reformátusok... határja középszerű, bora jó.” Meglepő viszont, hogy sem a tóról, sem a mezőgazdaságról nem ír bővebben (VÁLYI 1796-1799).

A falunak ekkor körülbelül 860 lakosa volt, akik 152 házban 180 háztartásban éltek. A lakosság 5398 holdnyi területet használt mezőgazdasági célokra, ebből a 401 holdnyi szőlő a legnagyobb volt a környékbeli települések között. Ugyancsak az első helyen állt Veresegyház szántói (2194 hold) és legelői (1549 hold) méretének tekintetében. Ezen felül erdei is voltak, 762 holddal a

második helyen állt a vizsgált települések között (SZASZKÓNÉ 1988). Azt is tudjuk, hogy a XVIII. század közepétől újraelosztásos földközösséggként működött a falu, háromnyomásos földművelést folytattak, azaz őszi és tavaszi gabonát is vetettek, és csak a harmadik részt hagyták szántatlanul (HORVÁTH 1995).

A falu halastava a lakott területtől („Vörösegyház”, ill. „Verset-haz”) délnyugatra helyezkedett el. Miközben az I. Katonai Felmérés térképének másolati példányán félrevezető módon nem látszik egyértelműen a tómeder és annak vízborítottsága sem, az eredeti térképlapon jól kivehető mind a tó, mind a zsilip helye, és sötétebb árnyalással érzékeltették a nyílt víztükrör létezését is. A mainál kisebb, nyílt víztükröt minden irányból nehezen megközelíthető lápi vegetáció (nádas, magassásos), északról pedig fűzláp szegélyezte. A lápi vegetáció úszólápként a vízfelszín jelentős részére is kiterjedhetett. Megjegyzendő, hogy a XX. század folyamán kétszer is átszakadt a tó gátja (1928 telén és 1938 júniusában), mely előfordulhatott a korábbi századokban is. Érdekes, hogy az egyik ilyen gátszakadásról éppen az I. Katonai Felmérés térképezése utáni évben érkezett jelentés: a Malom-tó zsilipjének megrongálódásáról Bódi István püspöki ispán (1784. március 17.) így számol be: „Vegyházi Tónál való Zúgónak az Nagy sebes víz két ölnyre végén lévő deszkákat le törte, mellyek helet hét ölnyi hosszáságu [13,3 m-es] 12 darab vastag deszkák szükségesek, gerendáját s karoit VEgyházi Erdőben meg lehet vágatni” (KRENEDITS ÉS TATÁR 2001). Ez a jelentés a zsilip jelentős megrongálódására utal, ami szintén a víz felduzzasztását, s így a nyílt vízfelület létezését feltételezi.

Galgóczy a fentínél részletesebb leírást hagyott ránk az 1870-es évekből. Akkoriban ő így látta Veresegyházát: „Nyugotra szélesen nyíló völgy lapályon, északra s keletre szelíd hajlattal vonuló szőlőhegye alatt szépfekvése van. A nagyobb rész északon és délen hegyes, hol leginkább az erdőség és legelő terület, több helyen szélhordta homoktetőkkel és csúcsokkal. A közép sík és lapály részen, a hol a szántóföldek és rétek területnek...” (GALGÓCZY 1877).

A tóról részletesebben ő sem ír, de a II. Katonai Felmérés térképén jól megfigyelhető a településtől délnyugatra elterülő vízfelület, szélét nádasok és a víz felszínére is ráterjedő nedves rétek (úszólápok) szegélyezik. A tavat tápláló Szódrákosi-patak mocsaras-lápos, mély fekvésű területen át érkezik ide. A három malom is jól megfigyelhető: egy a tónak az északi gátján, a patak kifolyásánál, egy a település közepe felé, a patak két ágán átívelő hidak mellett, míg a harmadik név szerint is szerepel, a falutól északra, a Malom Árok dűlő lábánál (Felső Malom). Ezen a térképen jól nyomon követhető a többi itt átfolyó víz vonala, és két, agyagbányászatra használt gödör is. Ezzel szemben a területhasználat jellegéről kevés információt kapunk (ilyen például a Veresegyháztól északkeletre található Disznó Delellő elnevezés).

A tagosítás előtti (1857) és utáni (1864) – egyébként ugyanazon kéztől származó – részletes térképek összehasonlítása már sok hasznos és érdekes adattal szolgál, a változások jól nyomon követhetők. Ennek legjobb példája a Malomköz felosztása, melyet a kéziratos térképen külön kiemelve is megrajzolt a készítő. Szintén újonnan került felosztásra az Álomhegy is. A különböző dűlők elnevezései közül némelyek változatlanul maradtak, míg mások új nevet kaptak. Teljesen átalakult a falutól keletre eső terület. A település mellett fekvő földeket aprólékosan felosztották, és a távolabbi földek (legelők, erdők, homokos területek) birtokviszonyai is átalakultak, részben községi kézbe kerültek, részben egyházi tulajdonban

maradtak. Az 1857-es térképen még igen sok „haszontalan” területet is találhatunk, míg (pl. a Kígyós-tótól északra) az 1864-es ábrázoláson ezt már nem találjuk.

A falu földjeit az 1870-es években sokféle művelési ág céljaira hasznosították. Határkiterjedése 5682 kataszteri hold volt, ebből 2066 hold szántó, 627 hold kaszáló rét, 1006 hold legelő, 791 hold erdő, 321 hold szőlő, 5 hold nádas, 866 hold belső telek és terméketlen. Talajának minősége változó, a szántóföldeken, réteken, sűrűbb, fekete homokos talajt is találunk, de gyakori a ritkásabb, rosszabb homok is, illetve a szőlőket a szőlőhegy jól művelhető, löszös homokjára telepítették. Veresegyház népessége az 1870-es években 1290 fő. A mezőgazdaság legfőbb termékei ekkor még a gyümölcsök és a szőlő – az itt termelt borok a közeli Szada boraihoz hasonlóak, és sokszor ezen a néven kerülnek forgalomba is (GALGÓCZY 1877).

Míg az I. Katonai Felmérés idején a szántók aránya Veresegyházon igen jelentős volt, addig a XX. század végére ez – elsősorban a beépített területek terjeszkedése miatt – lecsökkent. Jól érzékelteti a jelentős változást, hogy a település lakónépessége 1990-ig több mint hétszeresére (862 főről 6373 főre) nőtt, mely tendencia jelenleg is tart (2005-ben a lélekszám már 12788 fő). Az állóvizek kiterjedése viszont a XX. század második felében több mint kétszeresére nőtt az új tavak kialakításának következtében (pl. Pamut- és Ivacsi-tó).

Veresegyház szőlőgazdálkodásáról

A szőlőtermesztés igen fontos szerepet töltött be a helyiek életében, erre utal például a községi pecséten (1850) jól kivehető szőlő, mint központi motívum is. Többek között Fáy András is rendelkezett itt szőlős- és cseresznyéskerttel, ahol olyan hírességeket látott vendégül, mint Kölcsey Ferenc és Szemere Pál (HORVÁTH 1995). A bortermelésből a község közvetlenül is tudott bevételekre szert tenni, például egyes szőlők haszonbérbe adásával, vagy a település kocsmáiban való italméréssel (PML 1890-1899). Fényes művében híres fehér bort termő szőlőtőkéről ír (FÉNYES 1851).

Az 1880-as évek filoxérajárványa és egyéb körülmények az egész vízgyűjtőn óriási károkat okoznak, és a borkultúra korábbi színvonalát lényegében fel nem támaszthatóvá tették. A filoxeravésszel körülbelül egy időben megjelenő peronoszpóra pusztításáról is több helyen értesülünk a jegyzőkönyvekből, először 1891-ben. Az ülésen megjelentek rögzítik, hogy „...a peronoszpóra pusztítása következtében a 1892. évben bor fogyasztási adó jövedelemre számítani alig lehet majd...” (PML 1890-1899). Mindazonáltal a szőlőtelepítések, és a bortermelés sem torpant teljesen meg. A közgyűlés például 1892-ben döntést hozott egy szántóföldnek alkalmatlan homokos terület szőlővel való betelepítéséről (PML 1890-1899). 1897-ben a községnek már volt saját permetezőgépe, amit felsőbb rendeletre szereztek be, és 1899-re a szőlősgazdák legtöbbször már rendelkezett saját permetezőgéppel (PML 1890-1899). A szőlő- és bortermelés későbbi növekedésére utal az is, hogy 1903. májusában a közgyűlés „a naponta emelkedő bortermelésre” hivatkozva kezdeményezi egy hordóhitelesítő hivatal felállítását (PML 1900-1906).

Gyümölcsösök, faiskolák, zöldségtermesztés

A gyümölcstermesztés a szőlőhöz hasonlóan fontos volt a helyi gazdaságban. A tagosítás lezajlásakor kijelöltek faiskolákat is (pl. a Malom-tótól keletre), melyek a gyümölcsoltás, gyümölcsmemesítés módszereit voltak hivatva a lakosság köreiben megismertetni, elterjeszteni. A közgyűlési jegyzőkönyvekből kitűnik az is, hogy a faiskolák telepítése, hasonlóan a homokos területek fásításához, részben felülről jövő utasításra történt. Az 1899. május 29-én kelt közgyűlési jegyzőkönyv szerint a község képes elég facsemetét előteremteni, sőt, piacra vinni „és a szőlők és kertek ma is már túl vannak tömve gyümölcsfákkal, továbbá a lakosság minden egyes tagja, még a serdülő férfiak is a gyümölcsfa-oltást teljesen elsajátították” (PML 1890-1899).

A szőlő mellett már a filoxéra és a peronoszpóra megjelenésének idején is a vidék legfőbb terménye a paradicsom volt (vö. HORVÁTH 1995). A szőlőtermesztés, mint korábban virágzó ágazat válsága vezetett más, kevésbé komoly szakértelmet igénylő növénykultúrák elterjedéséhez. Így lett a vidék jellegzetes terménye a paradicsom után a káposzta, a saláta, a borsó és az uborka is (HORVÁTH 1999).

Egyes növénykultúrák térhódítása a XX. század elején is folytatódott, sok patak menti lápos területet feltöltöttek és mezőgazdasági művelés alá vettek. Feltűnt a spárga és a szamóca is, majd az 1920-as években a görögdinnye. Az epertermesztés már korábban is nagy jelentőséggel bírt: az 1778-ban, copf stílusban épült római katolikus templom mennyezeti freskóján a lányok hálaadásként epret ajánlanak fel Szűz Máriának. Az epret a hagyományosan termesztett gyümölcsökkel és szőlővel együtt a váci és a pesti piacokon értékesítették a termelők a két világháború között (HORVÁTH 1999). Jól mutatja a termesztés volumenét az, hogy a Dunakeszi Konzervgyár 1953-ban csak földieperért több mint egymillió Ft-ot fizetett ki a gazdáknak, és ebbe még nem volt beleszámítva a szabad piacon értékesített áru.

4-8. ábra (az ábrákat ld. a cikk végén)

Vizek, malmok

A mai Malom-tavat a középkortól kezdve a nagyváradi káptalan és a váci püspöki uradalom részeként hasznosították. A télen végzett nádvágás során a kitermelt nádat kévékbe kötve szállították el, és háztetők építéséhez/javításához használták, kosarat készítettek belőle, vagy nádpadlóként hasznosították. A kitermelt mennyiség változó volt: Krenedits Antal püspöki ispán fennmaradt jelentései alapján 1853-54 telén 1140, míg 1861-62 telén 573 kéve nádat vágta. A tagosítás után a tó – 8 kataszteri hold területű vízfelület és a nádas – a volt jobbágyok közösségéé lett, kezelését az általuk felállított Tóbirtokosság végezte, mely rendszer az 1960-as évekig fennmaradt. A tavi halászat jogát szokás volt bérbe adni, mind a püspöki birtok idején, mind később. Ennek felügyeletét a veresegyházi körvadász látta el. A halászat gyakran járt szép eredménnyel: például Scheier Rezső körvadász jelentése alapján tudjuk, hogy egy Schweiczner Antal nevű bérlő 1864. február 17-én 65 font (kb. 32-33 kg) különféle halat fogott, melynek fele a halászmesterrel kötött megállapodásnak megfelelően az uradalmat illette (HORVÁTH 1995, HORVÁTH 1999).

A tavat más módon is hasznosították. A jégvermeket például a téli fagyok idején itt begyűjtött jéggel töltötték fel, amint arról a jegyzőkönyvekből is értesülünk (PML 1890-1899). Ebben az

időben vadkacsára és a jelenleg fokozottan védett harisra és vidrára is vadásztak (HORVÁTH 1995).

Nem felejtkezhetünk el a fürdőkultúra megjelenéséről sem. A tópart kiépítése már a XIX. század végén megkezdődött, mely aztán az I. világháború kezdetével elakadt. Mindazonáltal a tó a későbbiekben fontos szerepet töltött be a település idegenforgalmában, hiszen 1928-tól, a strand megnyitásától lehetővé tette az idelátogatók kulturált fürdőzését (KRENEDITS ÉS TATÁR 2001).

A Malom-tó unikális lápi, úszólápi vegetációját először Boros Ádám kutatta, 1916-ban. A ritka állat- és növényfajokban bővelkedő élőhely állapota és a tó vízminősége az utóbbi évtizedek vízszennyezései, szennyvízelvezetési problémái és vízrendezései következtében romlott, mely a fürdőélet hanyatlásához és az élővilág elszegényedéséhez vezetett (TATÁR 2005).

A falun átfolyó vizek, a kutak és hidak karbantartására a község igen nagy gondot fordított. Ezzel összefüggésben a Veresegyház határán belül futó utak rendben tartása is gyakori témája a közgyűlési megbeszéléseknek. Egy 1892. okt. 6-i keltezésű határozat például azt kötötte ki, hogy „...mindazok, kik a kerteket veszik bérbe, tartozzanak évenként a kerteken átvonuló vízjárást, ... kitisztítani, ez által a víz lefolyását elősegíteni...” (PML 1890-1899). Mindez nem volt lényegtelen, hiszen főleg a település keleti felében jó néhány vízfolyás futott keresztül, és főleg a tavaszi olvadások idején problémát okozhattak a feltöltődött vízelvezetők.

A XVIII. század végén három malmot említenek, ezekért árendát fizettek a váci uradalomnak, melyeken kívül még szó esik a pontosabban meg nem határozott „ezeken felül való malmokról, valamint a szadaiak egyetlen vizimalmáról,” amiért is két földbirtokosnak is fizettek bérleti díjat. Meglepő ugyanakkor, hogy a veresegyházi tó vizimalmát nem jelölték az I. Katonai Felmérés térképén, pedig egy – hasonlóképpen a XVIII. században készült – Pest Megyei Levéltárban őrzött, részletes (dűlőnevekkel ellátott) térkép egyértelműen ábrázolja azt (TATÁR 2001). Esetleg a térképezés idején a halászat (őszi lehalászás?) érdekében leengedett, vagy a zsilip megrongálódása (ld. az 1784. március 17-i jelentést) következtében lecsökkent vízszint miatt a malom nem járt. Az I. Katonai Felmérés szóban forgó (XV/19 sz.) térképszelvényét Wiener főhadnagy készítette 1783-ban, arról azonban nincs információ, hogy ezt a munkát az év mely szakaszában végezte el (JANKÓ és OROSS 2004).

A malmok kezelésének jelentőségét mutatja, hogy említés esik a község által megbízott ún. malombíró tisztségéről, akinek kötelessége volt a malmok ügyeinek felügyelete. A malmok mindegyike jól beazonosítható a II. Katonai Felmérés térképén. A malom-tavi Kemény-malom esetében a XIX. században több javítás is szükségessé vált, a malomkerék eltörött tengelyét 1850-ben cserélték ki újra, a zsilipet 1856-ban készítették el. A malom végül az 1960-as, míg a molnárház az 1980-as évek községfejlesztési lépéseknek estek áldozatául (HORVÁTH 1995).

A másik malom, melynek neve egy 1897. szept. 23-i közgyűlési jegyzőkönyvben is feltűnik (PML 1890-1899), a Váradi káptalané, és Középső-malom néven emlegették. A malom lebontása után csak a molnárházat kímélték meg. Az 1851-es beszállásolási jegyzékeknek köszönhetően tudunk egy másik püspöki molnárról is, aki feltehetően a szentmiklósi határ mellett található malmot működtette. Kezdetben falábakra és deszka oldalakkal épült, később,

mikor „Határi malom” vagy Felső-malom néven 1876-1877 körül említik, már átépítették kőből (HORVÁTH 1995).

Erdők védelme, fásítási intézkedések

Veresegyház és térsége nem volt gazdag erdőkben, de ennek ellenére fontos szerepet töltöttek be a helyiek mindennapjaiban. A létfontosságú tűzifa biztosítása mellett az erdőkben lehetett disznókat makkoltatni, szükség volt fára építkezések, kerítések, hidak emelése esetén, illetve kisebb használati tárgyak készítésénél, karbantartásánál is. Ennek megfelelően az erdőket nagyon szigorúan óvták. Az erdők és a fák védelmét olyan komolyan vették, hogy még gallyak gyűjtéséhez is engedélyt kellett kérni. Erre jó példa az a közgyűlési bejegyzés, melyben a katolikus plébánosnak – aki pedig biztosan a település megbecsült tagjai közé tartozott – engedélyezik, hogy az Úrnapi körmenethez szükséges zöld gallyakat begyűjtsék (PML 1900-1906).

Akárcsak a környék legtöbb településén, Veresegyházon is nagy hangsúlyt fektettek a XIX. század közepétől kezdve a fásításra, különösen a homokos területek akáccal való betelepítésére. Ezzel elsősorban a futóhomok megkötését tudták elérni. Még az akácosok előtt jelent meg az eper-, más néven szederfa. Az eperfák elterjedése a selyemhernyó-tenyésztés József-korban megjelenő szorgalmazásával függött össze. A fák termését a szegények és a gyermekek is gyakran fogyasztották, de szélfogó és tájalakító szerepük sem volt elhanyagolható. Először leggyakrabban az országutak két oldalára ültették őket, később feltűntek a jobbágyportákon is (HORVÁTH 1995). Eperfák telepítésére később is találunk példákat: 1907-ben a közgyűlés „A faiskolában lévő 400 db. kiültetésre alkalmas eperfának a kiültetéséről” döntött (PML 1906-1912).

Az aránylag gyorsan növvő akácfák telepítésére már főleg a tagosítás, azaz 1864 után került sor. 1891-ben már arról értesülünk, hogy a közgyűlés bizonyos kiadásokra kényszerül, „...miután a tóparti agáczültetés javításokat és pótlásokat igényel...” (PML 1890-1899). De a fásítások folytatódtak is, például 1897-ben a Földművelésügyi Minisztérium által biztosított pénzek felhasználásával a tóparti homokbuckák fásítására került sor (PML 1890-1899).

Állattartás, vadászat

Az állattartás és állattenyésztés is fontos szerepet töltött be Veresegyház lakóinak életében, erre utal már önmagában az is, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvekben igen gyakran találunk bejegyzéseket a tenyészállatok kérdéséről. Ugyanis a község állandóan tartott tenyészbikákat, illetve tenyészkanokat, melyek a lakosság közös tulajdonát képezték. A tenyészállatokat külön legelőkre hajtották ki, erre utalnak a Veresegyház határában is fellelhető olyan elnevezések, mint a Bika-rét, vagy a Kis Bika-rét.

A vadászati jog haszonbérletbe adása állandóan a község egyik fontos bevételi forrása volt a kertek, szőlők és a korcsmák bérbeadása mellett. A környező erdőkben nyúlra, fogolyra, szalonkára, fűrjre, örvös galambra és fácánra lehetett leginkább vadászni. A bevételek tekintetében 1891-ben a következőket olvashatjuk a közgyűlés terveiről: „... a következő éven át a vadászati haszonbérből oly szép és jelentékeny jövedelmet nyer...[a község]” – hogy a

közügyülés arról dönt, hogy a bevételt iskolai célokra fordítják (PML 1890-1899).

Köszönetnyilvánítás

A szerzők ezúton köszönik meg Biró Mariann-nak (Vácrátót) a szakmai segítséget és a hasznos észrevételeket, a Tavirózsa Egyesület és az EMLA Egyesület technikai támogatását, és a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium anyagi támogatását („Zöld Forrás 2005”) a kutatáshoz.

Irodalom

BÉL M. 1730: Pest megyéről. Szabó B. (ford.), Pintér E-né (jegyz. és kieg.) 1977. Pest Megyei Múzeumi Füzetek, Szentendre

BOROVSKY S. 1910: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I-II. Országos Monográfia Társaság, Budapest

FÉNYES E. 1851: Magyarország geographiai szótára mellyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik. Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pesten

GALGÓCZY K. 1876: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. Történelmi, föld- s természetföldrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és újkori leírás. I. köt. A megye múltja. Weizsmann, Budapest, p. 65.

GALGÓCZY K. 1877: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. Történelmi, föld- s természetföldrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és újkori leírás. III. köt. A megye részletes leírása. Weizsmann, Budapest, pp. 130-133, 137-141, 154-155.

HORVÁTH L. 1995: Veresegyház története 1945-ig. I. kötet. Veresegyház Nagyközség Polgármesteri Hivatala. pp. 248, 263, 274, 279, 302, 321-322, 337, 354-355.

HORVÁTH M. F. 1999: Veresegyház a XXI. század küszöbén. Veresegyház, CEBA Kiadó, Budapest, pp. 14-15, 57, 59.

JANKÓ A., OROSS A. 2004: Az Első Katonai Felmérés (1782-1785). HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Arcanum Adatbázis Kft. DVD-ROM

KISS L. 1988: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 2. bőv., jav. kiad. II. kötet. MTA, Budapest, p. 753.

KOLLERFFY M, JEKELFALUSSY J. (szerk.) 1882: A Magyar Korona országainak helységnévtára. Az Orsz. M. Kir. Statisztikai Hivatal felülőrködése mellett. Budapest, 143 p.

KRENEDITS S., TATÁR S. 2001: A veresegyházi tavak története és élővilága. Tavirózsa Környezet- és Természetvédő Egyesület, Veresegyház, pp. 8-9.

MAKKAI L. 1958: Pest megye története 1848-ig. In: DERCSÉNYI D. (szerk.): Pest megye műemlékei. I. kötet, Budapest

MÁRKUS F. 2002: Értékvédő gazdálkodás erdeinkkel, természeti értékeinkkel. In: PÁLVÖLGYI T., NEMES Cs., TAMÁS Zs. (szerk.): Vissza vagy hova – Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon. Tertia, Budapest, pp. 243–249.

PÁSZTOR P. 1994: Veresegyház és Szada Pest megyei falvak története, Pszicholingva, Szada

SZASZKÓNÉ S. A. 1988 (szerk.): Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság. 1773-1808. KSH, Budapest, pp. 50-51, 64-65, 68-71, 74-77.

TATÁR, S. 2001: Botanikai és ökológiai vizsgálatok a veresegyházi Malom-tó úszólápjain. –Szakdolgozat, ELTE TTK Növényrendszertani és Ökológiai Tanszék (kézirat), p. 1.

TATÁR S. 2005: Vizes élőhely ökológiai állapotromlásának jelei és társadalmi, gazdasági következményei – a veresegyházi Malom-tó példáján. Magyar Hidrológiai Társaság XXII. Országos Vándorgyűlésének CD-kiadványa, Nyíregyháza, 2005. július 6-7.

TATÁR S. (szerk.) 2008: Agglomerációs füzetek I. Civil szervezetek a budapesti agglomeráció fenntarthatóságáért. Tavirózsa Egyesület és EMLA Egyesület, Veresegyház

TATÁR S., SÁNDOR CS., MILUTINOVITS L., ERCSÉNYI M. 2006: Veresegyház és térsége tájtörténete – Ember és természet kapcsolata az elmúlt két évszázadban. Tavirózsa Egyesület, Veresegyház, pp. 23, 26.

TORMA I. (szerk.) 1986: Pest megye régészeti topográfiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 364, 509, 524, 531.

VÁLYI A. 1796-1799: Magyar országnak leírása: mellyben minden hazánkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak. I-III. köt., Buda, pp. I.: 259, 571, II.: 249, 625, III.: 181, 425.

VINNAI ZS., CZÉH L. 1993: Váchartyán község. Rövid helytörténeti leírás, Váchartyán

VAHAVA projekt 2003-2006. Összefoglalás. VAHAVA projekt Tudományos Tanácsa, pp. 13-14, 24-29.

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (OMKSH) 1897: A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. kötet. Budapest

KSH 1988: Földterület. Községsoros adatok. 1895–1984., Budapest

KSH 2000: Földhasználat Magyarországon a 2000. évben. Településsoros adatok, Budapest

KSH 2003: A Magyar Köztársaság helységnévtára 2003, Budapest

Levéltári iratok

PML V. 1161. C/a 1. 1890–1899: Veresegyház képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvei. 1891. szept. 10., 1891. szept. 24., 1891. dec. 31., 1892. okt. 6., 1893. okt. 8., 1897. ápr. 6., 1897. május 17., 1897. szept. 23., 1899. május 29.,

PML V. 1161. C/a 2. 1900–1906: Veresegyház képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvei. 1903. május 24.

PML V. 1161. C/a 3. 1906–1912: Veresegyház képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyvei. 1907. dec. 2.

Térképek

I. Katonai Felmérés 1782–1785. M: 1:28 800. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára

II. Katonai Felmérés 1810–1866. M: 1:28 800. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára

III. Katonai Felmérés 1872–1884. M: 1:25 000. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára

Pest megyében fekvő s M(éltóságos) Váczi püspök és T(ekintetes) N. Váradi káptalan javaihoz tartozó Veresegyház határának térképe 1857. Pest Megyei Levéltár

Pest megyében fekvő Veresegyház Helység tagosított határának térképe 1864. Pest Megyei Levéltár

Topográfiai térkép 1959. Magyar Néphadsereg Vezérkara. M: 1:25 000

Topográfiai térkép 1989. HM Térképészeti Kht. M: 1:25 000

Ábrák/Figures

LAND-USE HISTORY STUDIES

IN THE NORTHWESTERN PART OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN SÁNDOR TATÁR¹,
CSABA SÁNDOR², MÁRTA ERCSÉNYI³, LÁSZLÓ MILUTINOVITS⁴

¹Tavírozsa Association of Environmental Protection and Nature Conservation
H-2112 Veresegyház, Huba u. 43., e-mail: tatarsandor@invitel.hu

2 Environmental Management and Law Association

H-1076 Budapest, Garay u. 29-31., e-mail: sandor.csaba@gmail.com

3 Middle-Danube Valley Inspectorate for Environment, Nature and Water

H-1072 Budapest, Nagydíófa u. 10-12., e-mail: ercsenyimarta@c2.hu .

4 Mobilitas National Youth Service

H-1054 Budapest, Szemere u. 7., e-mail: milutinovits.laszlo@gmail.com

Keywords: Great Hungarian Plain, Pesti-síkság, land-use history, landscape changes, landscape ecology

The landscape is under pressure of deep human impacts in the northwestern part of the Great Hungarian Plain (in Pesti-síkság area, near the capital Budapest). Authors aimed to explore the land-use history of the catchment area of Sződrákosi stream in the last two centuries. The population of this area has grown to almost ten times bigger during the last two centuries and nowadays the extension of built-up areas is eleven times larger than in the second half of the 18th century. These processes have caused rapid increase in the extension of arable fields until the mid-20th century. Among the natural and semi-natural habitats, the extension of dry meadows was twenty times larger in the 18th century than mid-20th century. This habitat type currently is regenerating on arable fields which were abandoned in the second half of the 20th century. Since the second half of the 18th century, wet meadows have decreased onto one-seventh because of expansion of vegetable growing along the streams and declining animal husbandry. The areas of orchards, vineyards, forests and tree plantations have increased, but the latter one consist mostly of non-native tree species (black locust, Scotch and Austrian pine). As the effects of drainage and ploughing, the lowest proportion of marshes and fens (only 0,4 %) was observed in the second half of the 19th century. Nowadays the extension of these habitats (and still waters) is the largest in the last two centuries (animal husbandry has been declining and several new fishponds were created). Our results show close correspondence between written documents and historical maps. From a landscape protection view, the most considerable problem is the fragmentation and isolation of natural and semi-natural habitats. Namely, it decreases the regeneration potential of landscape which limit the success of landscape rehabilitation. Noteworthy is the fact, the flora of regenerating habitats is poor, and in addition, the spread of several invasive species (e.g. *Asclepias syriaca*, *Solidago* spp.) is observable.